

žalvario amžiaus pabaigoje, naujajame žalvario amžiuje ir ankstyvajame geležies amžiuje. II tūkstm. pr. Kr. pabaigoje vakarų Lietuvoje mirusieji imti deginti, bet ir toliau laidoti pilkapiuose (Gimbutienė M., 1985, 69). Mirusiųjų deginimo paprotys vakarų Lietuvoje išsilaikė maždaug iki erų ribos. I tūkstm. pr. Kr. pabaigoje pasirodė pavieniai griautiniai kapai (Grigalavičienė E., 1979, 32). Visgi pilnai pereita prie griautinio laidojimo būdo kapinyuose su besijungiančiais akmenų vainikais I a. po Kr. (Kulikauskas P., 1968, 54).

Šiuo metu vakarų Lietuvoje žinome apie 25 pilkapynus, iš kurių 15 tyrinėta. Bendras ištirtų pilkapių skaičius - virš 40. Dalis pilkapynų suplokštėje, sunaikinti, arba labai apnaikinti. Apibendrinus turimus duomenis galima pasakyti, kad dauguma pilkapynų buvo įrengiami gražiose, pakiesnėse vietose, arba kalvose, prie upių, upelių, arba dviejų upių santakoje. Tik nedidelė dalis pilkapynų įrengta žemuose upių slėniuose, arba kalvų papėdėse. Pilkapių skaičius pilkapyne buvo įvairus. Didžiausiuose pilkapyuose - Egliškėse ir Kurmaičiuose ištirta atitinkamai aštuoni ir dešimt pilkapių. Dalis jų jau buvo sunaikinta, todėl galima teigti, kad jų buvo gerokai daugiau, po kelias dešimt. Daugumos pilkapių skersmuo apie 10-15 metrų, o aukštis - 0,5-1,5 metro. Tačiau kai kurių pilkapių sampilo aukštis siekė 3-4 metrus, o skersmuo - apie 30 metrų. Dalis pilkapių - vienasluoksniai, kiti - daugiasluoksniai. Juose laidota ne vieną laikotarpį. Tokie yra Šlažių, Egliškių ir kai kurie kiti pilkapiai. Atskiruose pilkapiuose kapų skaičius svyruoja nuo vieno iki keliasdešimt. Pilkapiuose buvo nuo vieno iki trejų akmenų vainikų. Degintiniai kapai dažniausiai turėjo nedidelius atskirus akmenų vainikėlius ar nedideles akmenines "dėžutes". Akmenų vainikai buvo nuo vieno iki penkių aukštų ir nuo vieno iki trejų eilių. Daugumos pilkapių sampilai supilti iš smėlio, tačiau rasta sampilų iš molio, akmenų arba aplinkinės žemės ir akmenų. Dalies pilkapių visas sampilo paviršius buvo išgrindžiamas akmenimis. Kai kurie pilkapiai turėjo akmeninius grindinius. Tokie grindiniai, dažnai buvo sampilo viduryje (Kurmaičių pilkapis A), kartais - pakraščiuose (A.Giocės tyrinėtas Egliškių pilkapis). Ant tokių grindinių, o kartais po jais buvo įrengiami centriniai kapai. Vėlesni kapai buvo įkasami į sampilus. Kai kurie akmenų vainikai turėjo tarpus - "įėjimus". Griautiniai kapai pilkapiuose randami su įkapėmis, kartais gausiomis ir prabangiomis. Absoliuti dauguma degintinių kapų buvo be įkapių. Matyt, jos buvo sudeginamos kartu su mirusiuoju. Bent dalis nedegintų mirusiųjų buvo palaidota su karstais. Dalies sudegintų mirusiųjų palaikai buvo supilami į urnas, kurios statytos sampile į duobutes arba, dažnesniais atvejais, buvo apdedamos akmenimis. Akmenimis dažniausiai buvo apdedami ir į urnas nesupilti sudegintų mirusiųjų kaulai. Visuose pilkapiuose, įvairiose sampilo vietose randama degusių. Apeigos su ugnimi neabejotinai buvo labai svarbi laidosenos dalis. Laidosenos tyrimai suteikia labai daug duomenų pažinti praeities kartų dvasinį gyvenimą, todėl labai svarbu ne tik juos tęsti, bet ir suaktyvinti.

Literatūra

- Butrimas A., 1992.** Spigino mezolito kapai // Lietuvos archeologija. T. 8. Vilnius.
- Butrimas A., Kazakevičius V., Česnys G., Balčiūnienė I., Jankauskas R., 1985.** Ankstyvieji Virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 4. Vilnius.
- Girininkas A., 1994.** Baltų kultūros ištakos. Vilnius.
- Grigalavičienė E., 1979.** Egliškių pilkapiai // Lietuvos archeologija. T.1. Vilnius.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961.** Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
- Kulikauskas P., 1968.** Kurmaičių kapinynas // Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I-VII a. kapinynai. Vilnius.
- Kunskas R., Butrimas A., Česnys G., Balčiūnienė I., Jankauskas R., 1985.** Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas (Janapolės apyl., Telšių raj.) // Lietuvos archeologija. T.4. Vilnius.
- Rimantienė R., 1996.** Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Rimantienė R., 1974.** Akmens amžiaus paminklai // Lietuvos archeologijos atlasas. T.1, Vilnius.
- Rimantienė R., 1979.** Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius.
- Šturms E., 1936.** Die altere Bronzezeit im Ostbalticum // Vorgeschichtliche Forschungen. 10.

Gintautas Zabiela
Vakarų Lietuvos piliakalniai

Vakarinėje Lietuvos dalyje (Pajūris bei kalvotoji Žemaitija) šiandien žinome beveik trečdalį (apie 290) Lietuvos piliakalnių. Geografiškai bei istoriškai tai neblogai apibrėžtas regionas, jeigu į jį įjungsime kelis Nemuno kairiojo kranto (dabartinė Kaliningrado sritis - istorinė Skalva) bei pietvakarinio Latvijos kampo (Kuršo pakraštys - istorinių Duvzarės bei Ceklio žemių dalys) piliakalnius. Piliakalnių pažinimo aspektu Vakarų Lietuvos piliakalniai tyrinėti mažai. Nors jų sistemingesni kasinėjimai prasidėjo dar pačioje XX a. pradžioje (Liudvikas Kšivickis), pratęsti 4 dešimtmečio pirmoje pusėje (Vladas Nagevičius), vėl prie jų sugrįžta tik 8 dešimtmetyje Vytautas Daugudis, Algimantas Merkevičius (vyresnysis)). Lietuvos kaimynai šiam regionui prik-

lausančių piliakalnių beveik netyrinėjo (Andrejs Vasks). Šiandien disponuojame įvairiais kasinėjimų metu gautais duomenimis iš 26 piliakalnių: Apuolės (tyrinėtas 1928-1932 m.), Bubių (1900-1906, 1909), Buožėnų (1966), Darbutų (1886, 1911), Dapšių (1974), Daubarių (1975), Daugėliškių (1996), Eketės (1972), Gabrieliškės (1910), Gintarų (1977, 1987), Grigaičių (1986), Imbarės (1969, 1979-1982, 1984-1985, 1987-1989), Impilties (1933-1934), Jakų (1993), Jautakių (1975-1976), Kačaičių (1997), Kalvių (1988), Kurmaičių (1979-1980), Mosėdžio (1983), Palangos (1976, 1983-1984), Paplakos (1976), Pilių (1990), Renavo (1972), Sauginių (1973), Šakalių (1978), Vėlaičių (1996-1997). Dar truputis žinių sukaupta piliakalnių žvalgymų bei smulkių žvalgomųjų tyrinėjimų metu. Kažkiek medžiagos apie piliakalnių chronologiją pateikia ir greta jų esančios papėdės gyvenvietės bei piliakalnius įrengusių žmonių palikti kapinynai. Paskutiniame piliakalnių gyvavimo etape svarbios yra šykščios rašytinių šaltinių žinios. Visa tai leidžia labai fragmentiškai aptarti pagrindinius Vakarų Lietuvos piliakalnių raidos etapus.

Bene plačiausiai yra tyrinėta Vakarų Lietuvos piliakalnių atsiradimo ir ankstyvojo egzistavimo problema (Daugudis V., 1986, 1987, 1989; Vasks A. 1991), tačiau ir čia neaiškumo daugiau nei aiškumo. Bandymai ankstyviesiems Vakarų Lietuvos piliakalnimams skirti itin gausiai šiuose kraštuose sutinkamas Pilales archeologiškai nepagrįsti. Tik keletas iš plačiau tyrinėtų piliakalnių turi neabejotinai ankstyvąjį kultūrinį sluoksnį (Gabrieliškės, Paplaka, Sauginiai, Vėlaičiai), kuris anksčiausiai pagal jame surastą keramiką gali būti datuojamas kažkur apie I tūkstantmečio pr. Kr. vidurį. Tai žymiai vėliau už gana gausių ankstyvųjų Rytų Lietuvos piliakalnių apgyvendinimo datą. Vakarų Lietuvoje pastebima tik Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtaka, kurios poveikio tikslesnė data tebėra nenustatyta. Pagaliau patys Vakarų Lietuvos piliakalniai dažniausiai įrengti ne atskirose kalvose, o upių krantų kyšuliuose, kas visos Lietuvos mastu irgi rodo santykinį jų vėlyvumą. Skirtumų pastebima ir materialinėje kultūroje. Visa tai skatina ieškoti skirtingų šių piliakalnių kūrimosi priežasčių, kylančių pirmiausiai iš skirtingos geografinės padėties. I tūkstantmetyje pr. Kr. Lietuvos pajūryje buvo išplitusi vakarų baltų pilkapių kultūra, kurios gyvenvietės dar beveik nepažįstamos. Atrodo, kad šios kultūros gyventojai gyveno neįtvirtintose gyvenvietėse. Tokiu būdu vakarų Lietuvos ankstyvieji piliakalniai yra arba įrengti šios kultūros gyventojų gynybos tikslais, arba tai kitos kultūros (laikotarpio ?) gyventojų palikimas. Abi versijos turi savų argumentų, tačiau joms patvirtinti dar trūksta konkrečių tyrinėjimų medžiagos.

Išskirtinis negausus Vakarų Lietuvos piliakalnių tipas, kurį bandyta sieti su ankstyvaisiais piliakalniais (Zabiela G., 1995) yra lyguminiai piliakalniai su iš akmenų krautais žiediniais arba jiems artimais pylimais (Auksūdis, Ersla, Jakai). Žvalgomieji Jakų piliakalnio tyrinėjimai medžiagos tokiam jų datavimui ne-

pateikė, tad pastarųjų piliakalnių chronologija tikriausiai yra vėlesnė.

Daugumoje tyrinėtų vakarų Lietuvos piliakalnių fiksuotas vienokio ar kitokio intensyvumo pirmųjų amžių po Kr. kultūrinis sluoksnis. Pastarasis irgi daugumoje neturtingas radiniais, tad tiksliau vėl lieka nedatuojamas. Bendra Vakarų Lietuvos piliakalnių raidos tendencija nuo romėniškojo periodo yra gana aiški: būtent šiuo laikotarpiu piliakalniai čia paplinta ir tai greičiausiai yra susiję su vienokiais ar kitokiais tautų kraustymosi laikotarpio reiškiniais Pajūryje, kurių konkretnė chronologija, kryptis bei seka tebėra neaiškios. Iš romėniškojo laikotarpio fiksuoti piliakalnių įtvirtinimai, kurie krauti iš akmenų, apipiltų žemėmis, kas yra neabejotinas piliakalnio kaip gynybinės vietos požymis. Juose bei aikštelėse pastebimi gaisrų pėdsakai (Apuolė, Impiltis), kas archeologų paprastai traktuojama kaip užpuolimų pėdsakai. Nemažos tokių piliakalnių aikštelės (neretai viršijančios ir 1000 m²) rodo, kad jie įrenginėti ne kaip vienos bendruomenės, bet kaip kelių bendruomenių gynimosi centrai. Šiuo laikotarpiu piliakalniai taip įrenginėti ir Skandinavijoje.

Stambių ir santykinai stiprių piliakalnių iš I tūkstantmečio pirmos pusės buvimas Vakarų Lietuvoje padėjo pagrindus jų suklestėjimui I tūkstantmečio antroje pusėje - vikingų laikotarpiu. Panaudojant ankstesnių piliakalnių įtvirtinimus (turimais duomenimis šiuo metu naujų piliakalnių įkuriama ir senų apleidžiama nedaug), keleriojai sustiprinami jų pylimai pastaruosius paaukštinant. Pylimams pradėtos naudoti medžio konstrukcijos, kurios apipilamos žeme. Piliakalniai diferencijuojasi: greta didelių smarkiai įtvirtintų piliakalnių (Apuolės, Eketės, Impilties) gyvuoja nemažai mažesnių menkiau įtvirtintų (Renavas, Vėlaičiai). Tai rodo giliai pažengusią visuomeninę vakarų baltų (bent jau kuršių) organizaciją, ką kažkiek paliudija ir rašytiniai šaltiniai. Intensyvūs karinio pobūdžio vakarų baltų ir skandinavų kontaktai paliko ryškius pėdsakus piliakalnių kultūrinuose sluoksnuose, iš kurių dar tik pradėdame išskirti šio laikotarpio radinius (vikingų strėlių antgaliai) (Zabiela G., 1997). Didesnieji piliakalniai įgauna pilies-įtvirtintos gyvenvietės su kai kuriais ankstyvojo miesto bruožais pobūdį.

Nusilpus vikingų puolimams X-XII a. kuršių gentys išgyvena klestėjimo laikotarpį (Žulkus V., 1989), kuris piliakalnių kultūrinuose sluoksnuose beveik neatsispindi. Nauja yra tai, kad šiuo metu į Žemaičių aukštumą besiskverbdami kuršiai ten pradeda įrenginėti naujus palyginti nedidelius, tačiau smarkiai įtvirtintus piliakalnius. XII a. antroje pusėje danams palaužus kuršių galybę bei pajūrį įjungus į Danijos karalystės valdas prasideda kuršių kultūros nuosmukis, kurį užbaigia Livonijos ordino užkariavimai XIII a. pirmoje pusėje. Piliakalniai paskutiniu savo egzistavimo laikotarpiu vėl papildomai tvirtinami pylimus paprastai supilant iš žemių. Jie įgauna dabartinę savo išvaizdą. 1253 m. Kuršo dalybų tarp Ordino ir Kuršo vyskupo metu užfiksuoti 66 vietovardžiai daug-

moje turėtų būti siejami su pagrindinėmis kuršių pilimis. Kuršiams gana taikmingai įsijungus į Ordiną, šios pilys greičiausiai buvo išardytos. Po Durbės mūšio sukilę kuršiai buvo atstatę 2 pilis (Impitį ir Kretingą), kurias 1263 m. Ordinas vėl užėmė. Apie 1280-1283 m. Ordino užkariautoje Skalvoje minimos 4 pilys.

Paskutinis Vakarų Lietuvos piliakalnių raidos etapas yra iš XIV a. -Lietuvos valstybės kovų su Ordinu laikotarpio. Stiprios medinės pilys šiuo metu piliakalniuose statytos centralizuotai centrinę Žemaitijos dalį juosiant dvigubu jų žiedu (Nikžentaitis A., 1986). Jos turėjo storas, iš sukirstų rąstų pastatytas sienas, stačius ir aukštus deginto molio pylimus. Tokių pilių materialinė kultūra pažįstama iš Darbutų piliakalnio tyrinėjimų (Krzywicki L., 1913).

Išskirtinis Vakarų Lietuvos bruožas yra tas, kad Ordinas, nors XIII-XV a. pradžioje ir valdydamas didelę šios teritorijos dalį (tarpais ir ją visa), čia beveik nepastatė savo pilių. Šiandien čia žinomos tik 4 piliavietės, iš kurių tik viena įrengta piliakalnyje.

Vakarų Lietuvos piliakalniai praėjo tokį pat raidos nuo gyvenvietės iki medinės pilies kelią kaip ir kiti krašto piliakalniai, tik jų raida buvo spartesnė bei labiau bendruomeninė.

Literatūra

Daugudis V. 1986. I tūkstantmečio pr. m. e. šiaurės Žemaitijos piliakalniai (1. Būdingesni piliakalnių bruožai ir jų įtvirtinimai) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. T.2(95). P.31-42.

Daugudis V. 1987. I tūkstantmečio pr. m. e. šiaurės Žemaitijos piliakalniai (2. Pastatai) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. T.2(99). P.39-48.

Daugudis V. 1989. I tūkstantmečio pr. m. e. šiaurės Žemaitijos piliakalniai (3. Radiniai) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. T.1(106). P.74-88.

Krzywicki L. 1913. Grodzisko Derbuckie na Żmudzi // Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. T.XXI. Dz.V. S.15-29. Tab.I-VI.

Nikžentaitis A. 1986. Rašytiniai šaltiniai apie lietuvių pilių sitemą XIII a. pabaigoje-XIV a. pradžioje // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. T.3(96). P.51-62.

Zabiela G. 1995. Lietuvos medinės pilys. Vilnius.

Zabiela G. 1997. Scandinavian arrowheads in Lithuania // Archaeologia Baltica. Vilnius. T.2. P.133-140.

Žulkus V. 1989. Pajūrio žemės // Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. Vilnius. P.4-72.

Vaskas A. V., 1991. Keramika epochi pozdnej bronzy i ranego železa Latviji. Ryga.

Valdemaras Šimėnas

Lietuvos pajūris viduriniajame ir vėlyvajame geležies amžiuje

Istoriniais laikais didžiąją Kretingos rajono dalį užėmė Mėguvos žemė, o Minijos pakrantės priklausė Kėkliui (Cėkliui). Vien tik Mėguvoje žinome apie 25 viduriniojo ir vėlyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklus. Dauguma aptariamojo laikotarpio laidojimo paminklų yra daugiau ar mažiau tyrinėti. Tiesa, nemaža dalis tyrinėjimų medžiagos liko neskelbta arba per suirutes visai prapuolė. Gerokai blogesnė situacija tiriant gyvenvietes ir piliakalnius. Šioje srityje nuveikta gerokai mažiau.

Nors tyrinėtų paminklų gana daug, tačiau archeologai šiuo metu negali įminti keleto pajūrio žemėse gyvenusių kuršių etnogenezei labai svarbių problemų. Svarbiausios iš jų - kuršių kultūros perimamumo VI-VIII a. ir kuršių likimo XII-XIII a. problemos. Lietuvos ir Latvijos archeologai nesutaria kur buvo kuršių žemes vienijantis centras (Mėguvoje ar Duvzarės žemėje). Neidentifikuota iki šiol rašytiniuose istorijos šaltiniuose minima Seeburgo pilies vieta ir kt.

Sprendžiant kuršių kultūros perimamumo VI-VIII a. problemą labai svarbūs Kretingos ir Klaipėdos rajonų kapinynų tyrinėjimų duomenys. Deja, jie yra nepakankami. Šiuo metu literatūroje vyrauja dvi priešingos nuomonės. Vieni autoriai (A.Tautavičius, M.Michelbertas) teigia, kad aiškaus perimamumo tarp Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūros ir ją pakeitusios kuršiškų plokštinių kapinynų kultūros nėra. Kitų tyrinėtojų (V.Žulkus, I.Ozerė) nuomone Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūra yra tiesioginė kuršių protėvių kultūra.

Dar vienas nemažiau svarbus su nagrinėjama tema susijęs klausimas yra Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūros išnikimo laikotarpis. Čia tyrinėtojų nuomonės svyruoja kelių šimtmečių tikslumu. Vieni teigia, kad ji išnyko VI a. pabaigoje, kiti - VII a. viduryje ar net VIII a. pradžioje. Šiai problemai išspręsti ypač svarbūs Tūbausių, Rūdaičių, Užpelkių, Lazdininkų, Prysmančių II, Auksūdžio, Aukštkiemų, Reketės ir kitų kapinynų tyrinėjimų duomenys. Idėmiau panagrinėję minėtų kapinynų medžiagą matome, kad jau V a. dalis kapų nebuvo aptveriami akmenų vainikais. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad dažniausiai V a. II pusės ir VI a. kapai, nors ir įrengti kapų su akmenų vainikais dalyje, suardo ankstesnio laikotarpio akmenų vainikus ir apie juos akmenys išmėtomi dažniausiai netvarkingai. Tai vaizdžiai galima pastebėti Tūbausių kapinyno planuose. Todėl ateityje tyrinėtojai daugiau dėmesio turėtų skirti V a. II pusės ir VI-VII a. kapų įrangai atskleisti. Manau, kad didžioji dauguma V-VII a. kapų Lietuvos pajūryje jau yra be akmenų vainikų. Visus laidojimo papročio pakitimus galima būtų susieti su laidosenos ir kultūriniais paki-